

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS
ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

5-A/2010
ZESZYT 13
ROK 107
ISSUE 13
YEAR 107

AGNIESZKA A. JASZCZAK*, JÖRG DENEKAS**, MAŁGORZATA KADELSKA*

GENIUS LOCI ZAŁOŻEŃ OGRODOWYCH W REGIONIE OSTFRIESLAND (NIEMCY)

GENIUS LOCI OF GARDEN IN OSTFRIESLAND REGION (GERMANY)

Streszczenie

Krajobrazy historyczne uwzględniają nie tylko aspekt wizualny, estetyczny czy styl, ale także specyficzny charakter miejsca. Są określane jako dokument sztuki, pamięci i kultury ich twórców. Krajobrazy te uwzględniają obiekty i obszary kształtowane harmonijnie przez stulecia. Kreowanie unikatowych przestrzeni dla określonych społeczności ma związek z zapisem śladów, miejsc i zdarzeń, wywołując *genius loci*.

Celem pracy jest określenie charakteru historycznych terenów zieleni, w tym parków i ogrodów w Ostfriesland. Region wyróżnia się własną historią, kulturą, tradycjami oraz dialektem. Elementy te podkreślają różnice w kształtowaniu przestrzeni, charakterystycznej architektury, a także terenach zieleni, projektowanych nie tylko zgodnie z zasadami sztuki ogrodowej, ale także, odwołując się do ducha miejsca.

Słowa kluczowe: krajobraz historyczny, parki i ogrody, region Ostfriesland

Abstract

The historical landscapes include more than visual, aesthetic aspects or style but also the specific character of the place. They are defined as a document of art, remembrance and culture of its creators. These landscapes can comprise objects and areas which were shaped with harmony by the centuries. The formation of unique and specific spaces for the characteristic community is connected with the record of traces, places and events and *genius loci*.

The goal of this work is to define the character of historical greenery areas, including parks and garden in Ostfriesland (East Friesland). This region has an own history and culture as well as tradition and dialect. These elements underline the differences in spatial formation, characteristic architecture and greenery areas designed not only with the rules of garden's art but also by the *genius loci*

Keywords: historical landscape, parks and garden, Ostfriesland region

* Agnieszka A. Jaszczak, Małgorzata Kadelska, Katedra Architektury Krajobrazu i Aglomeracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, e-mail: agaj77@tlen.pl

** Jörg Denekas, Georg August Universität Göttingen, Agravis Technik Uelzen.

WSTĘP

W wielu krajach europejskich krajobraz historyczny oprócz ochrony prawnej traktowany jest przez mieszkańców z należyтым szacunkiem, z drugiej zaś strony stanowi podstawę kultywowania tradycji, zwyczajów. Kształtowanie przestrzeni wyjątkowych, niezwykłych, unikatowych dla określonych społeczności wiąże się więc z zapisem śladów, miejsc, zdarzeń pod wpływem natchnienia, nieokreślonej siły czy wreszcie ducha miejsca. Zainteresowanie pojęciem *genius loci* w architekturze jest wielowątkowe. W określonej przestrzeni koncentrują się indywidualne wyobrażenia i odczucia w stosunku do środowiska, odwołujące się do indywidualnych doświadczeń związanych z czasem i przestrzenią¹. Każde miejsce i każdy byt charakteryzują takie elementy, jak: rzeczy, porządek, układ, charakter, światło i czas w odniesieniu do skali, rozciągłości, różnorodności i złożoności².

Sposób, w który „ożywia” się obiekty historyczne lub odczytuje *genius loci* w krajobrazie jest odmienny w zależności od charakteru miejsca. To właśnie odmiennosc, „magiczna siła” i pewna tajemnica przestrzeni przyciąga mieszkańców i turystów czy powoduje chęć zamieszkania w określonym regionie lub choćby potrzebę odwiedzenia ciekawych miejsc.

Region Ostfriesland (Wschodnia Fryzja) położony w północno-zachodniej części Niemiec wyróżnia się swoją specyfiką oraz wyraźną odrębnością w stosunku do innych regionów niemieckich. Owa wyjątkowość podkreślana jest poprzez kulturę, zwyczaje, dialekt oraz sposób kształtowania przestrzeni, charakterystyczną zabudowę czy tereny zieleni, projektowane nie tylko według zasad sztuki ogrodowej, ale i w zgodzie z duchem miejsca. Dlatego też celem badań była analiza założeń ogrodowych w Ostfriesland oraz próba odszukania specyfiki poszczególnych miejsc i obiektów w układzie regionalnym. W pracy dokonano opisu tych założeń, które od lat stanowiły przestrzeń o wyjątkowym znaczeniu dla mieszkańców, co wskazuje na ścisłe powiązania przestrzeni z człowiekiem. Prezentacje poszczególnych obiektów w pracy mają charakter szkicowy.

O ZABYTKOWYM KRAJOBRAZIE KULTUROWYM I JEGO CZĘŚCIACH SKŁADOWYCH

Krajobraz kulturowy to krajobraz powstały w wyniku działalności człowieka, przy czym antropogeniczne przekształcenia form zbliżonych do naturalnych przebiegały z różną intensywnością w różnym czasie, prowadząc do swojego rodzaju harmonii lub dysharmonii przestrzeni. Ten charakter zmian spowodował odmienną jego klasyfikację. Dlatego też, przyjmując typologiczne podziały za Bogdanowskim³, można wyróżnić krajobraz kulturowy harmonijny, dewastowany i zdewastowany. Niewątpliwie do pierwszego typu należy przypisać ten zabytkowy (historyczny), w tym przestrzeń ogrodów, parków, terenów zieleni. Według UNESCO/ICOMOS Expert Group⁴ krajobrazy kulturowe reprezentują połączenie wytworów przyrody

¹ W. Bonenberg, *Zwierciadło ludzkiego oka*, materiały niepublikowane (maszynopis), Politechnika Poznańska, Poznań 2006, s. 2.

² C. Norberg-Schulz, *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*, New York 1979.

³ J. Bogdanowski, *Spuścizna historyczna a społeczeństwo*, „Spotkania z zabytkami” 3: 3/7, 1992.

⁴ UNESCO/ICOMOS Expert Group, *World Heritage Convention Operation Guidelines*, 1995.

i pracy człowieka. Ilustrują jednocześnie ewolucję związków ludzi z miejscem bytu pod wpływem fizycznych ograniczeń i z drugiej strony możliwości wykorzystania naturalnego środowiska i następujących społecznych, ekonomicznych i kulturowych oddziaływań, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych.

Krajobrazy historyczne uwzględniają znacznie więcej niż aspekty wizualne, estetyczne czy styl danego miejsca. Są „dokumentem” składającym się z pojęcia dążeń, kunsztu, pamięci i kultury ich „budowniczych”⁵. Mogą obejmować swym zasięgiem obiekty i obszary harmonijnie ukształtowane w ciągu wieków, stylowe założenia, architekturę mieszkalną i użytkową, parki i ogrody, układy dróg i alei czy wręcz niewielkie zagrody wiejskie. Wśród wielu znaczeń, pojęć, definicji, przyjmowanych w zależności od reprezentowanej dziedziny czy dyscypliny naukowej, spotyka się w literaturze przedmiotu krajobraz etnograficzny, historyczny projektowany oraz rodzimy (miejscowy)⁶.

Krajobraz etnograficzny (ang. *ethnographic landscape*) składa się z zasobów, źródeł przyrodniczych i kulturowych określonych przez daną społeczność jako zbiory dziedzictwa. Przykładem mogą być współcześnie zachowane układy wsi, osiedla, obiekty architektoniczne, miejsca związane z sacrum, przy czym istnienie tych „zbiorów” często ma podłoże związane z przetrwaniem i zachowaniem obrzędów wokół ludzi, ziemi, roślin, zwierząt. Natomiast krajobraz historyczny projektowany (ang. *historic designed landscape*) został świadomie ukształtowany przez architekta, projektanta ogrodów, architekta, inżyniera czy ogrodnika, zgodnie z zasadami wytycznymi w historycznych układach stylowych ze szczególnym zamysłem planistycznym i zachowaniem tradycji i ducha miejsca. Może on być związany z ważną osobą, wyznaczonym kierunkiem czy wydarzeniem w historii planowania przestrzeni lub ilustrować ważny rozwój teorii i praktyki w architekturze krajobrazu. Wartości estetyczne pełnią szczególnie istotną rolę w planowanych przestrzeniach. Przykładem mogą być parki, ogrody, tereny zieleni, małe obiekty architektoniczne, zabytkowe założenia⁷. Kolejny rodzaj to rodzimy (miejscowy) krajobraz historyczny (ang. *historic vernacular landscape*). Ewoluuował on poprzez obecność i działalność osób, społeczności z nim związanych przez pokolenia i kształtujących go. Poprzez socjalne czy kulturowe zachowania pojedynczych osób, rodzin czy społeczności przestrzeń odzwierciedla fizyczny, biologiczny i kulturowy charakter życia codziennego. Szczególną rolę w miejscowym krajobrazie historycznym odgrywa funkcja. Możliwe jest zatem wyróżnienie w nim np. zagród wiejskich, ogrodów wiejskich czy wręcz całych osiedli i miejscowości, np. położonych wzdłuż dolin rzecznych, w górach czy nad jeziorami. Przykładem mogą być historyczne układy wsi czy struktury rolnicze.

Specyfika miejsc związanych z historią (ang. *historic sites*) daje się odczytać poprzez ciągłość historyczną w postaci zdarzeń, spotkań historycznych czy działalność ludzi, obecność i zapis historyczny dotyczący ważnych osób. Przykładem mogą być miejsca bitew lub obiekty czy nawet rekwizyty, dekoracje. Najmniejszą formą krajobrazu historycznego jest cecha (ang. *historic landscape feature*).

⁵ J.B. Jackson, *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press, 1984.

⁶ A.A. Jaszczak, *Historyczny krajobraz kulturowy jako podstawa kształtowania przestrzeni rekreacyjnej małych miast i wsi*, [w:] *Zintegrowany system promocji turystycznej obszaru Kanatu Elbląskiego*, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2009, s. 22-31.

⁷ Ch.A. Birbaum, *The Landscape Universe: Historic Designed Landscape in Context*, Armor Hall at Wave Hill, Bronx, New York 1993, s. 113.

Przejawia się ona jako element, który pełni ważną rolę i jest przedmiotem specjalnego traktowania⁸. Może nim być określony gatunek, pomnik przyrody, okazałe drzewo (w niektórych regionach Niemiec i Polski – „opiekun domu”), aleja, łąka lub teren otwarty, sad, dom, kapliczka, krzyż. Wszystkie więc przyczyny, zjawiska, materiały i miejsca związane z historią krajobrazów kulturowych powodują określony charakter historyczny (ang. *historic character*). Składa się na niego naturalna konfiguracja, autentyczność miejsca razem ze stratami, ubytkami i późniejszymi zmianami na przestrzeni wieków.

O HISTORYCZNYM REGIONIE OSTFRIESLAND

Region Ostfriesland (Wschodnia Fryzja) położony jest w północno-zachodniej części Niemiec i obejmuje powiaty Aurich, Leer i Wittmund oraz miasto Emden oraz wyspy na Morzu Północnym⁹. Historia regionu związana jest niewątpliwie ze sposobem zasiedlania terenów o specyficznej topografii, nieustanną walką z żywiołem wody o kawałek łądu, sposobem odwadniania, kształtowanym od setek lat krajobrazem rolniczym, a także rozwojem takich funkcji, jak rybołówstwo czy handel.

Wiele miejscowości w nazwie posiada słowo *fehn*, po holendersku *moor* (trzęsawisko), co symbolizuje sposób kolonizacji na tych terenach, bowiem od XVII w. odwadniano znaczne obszary przeznaczone potem pod uprawę. Lokowano przy nich miejscowości, a typowymi elementami krajobrazu, które pozostały i stanowią atrakcję turystyczną są kanały, śluzy, mosty zwodzone, wały, wiatraki oraz zabudowa mieszkalna i użytkowa wzdłuż kanałów, kościoły z czerwonej cegły.

Wśród obiektów kulturowych, stanowiących o specyficznej tradycji miejsca można wyróżnić:

- techniczne – śluzy, kanały, groble, mosty zwodzone, wały nadmorskie, wszelkiego rodzaju zabezpieczenia przed żywiołami (wodą i wiatrem), latarnie i wiatraki, kamienie jako znaki dawnych czasów, a zarazem drogowskazy,
- użytkowe – typowa zabudowa mieszkalna i gospodarcza (budynki z czerwonej cegły, najczęściej produkowanej w regionie), dwory i małe pałace,
- sakralne – kościoły z czerwonej cegły lub granitu ciosanego, cmentarze przykościelne, dzwony¹⁰,
- założenia ogrodowe, w tym parki i ogrody miejskie, rezydencjonalne, przydomowe.

W XXI wieku, w dobie wędrówek, podróży, wielokrotnych zmian, mieszkańcy Ostfriesland starają się zatrzymać w czasie niezwykłą atmosferę przestrzeni dla nich tożsamy. Co wpływa na silny związek tych ludzi z miejscem urodzenia? Niezwykle interesujący, osobliwy i wyraźnie odmienny krajobraz nadmorski, tereny równinne wydają się intrygować również naukowców, zachwycać malarzy i poetów, interesować przyjezdnych. Sami Fryzyjczycy kochają swoją ziemię, kulturę, przyrodę,

⁸ Może być definiowana jako tzw. detal krajobrazu.

⁹ Niektóre źródła podają, że region rozciąga się w kierunku wschodnim aż do Bremy.

¹⁰ A.A. Jaszczak, „Melkhuske” – droga mleczna. O produkcie turystycznym w regionie Ostfriesland, [w:] *Marka wiejskiego produktu turystycznego* (red. P. Palich), Wydawnictwo Akademii Morskiej w Gdyni, Gdynia 2009, s. 336-341.

w tym przestrzeń parków i ogrodów. Ten rodzimy (miejscowy) krajobraz historyczny powstał bowiem nie tylko w wyniku pragmatyzmu, wcześniej wspomnianej walki z żywiołem, ale przede wszystkim w odczuciu czynników o charakterze metafizycznym.

O GENIUS LOCI ZAŁOŻEŃ OGRODOWYCH

W Ostfriesland zieleni należy podzielić na publiczną, ogólnodostępne parki i skwery, parki przy pałacach, dworach, rezydencjach, prywatne ogrody przydomowe miast i wsi. W regionie każdy kształtowany z zamysłem teren zieleni posiada ślady działalności projektantów i obecności właścicieli, mieszkańców, przez co „opowiada swoją historię”. W parku *Bremer Wallanlagen* w Bremen „odczytać” można zapis Christian Ludwiga Bossego oraz Hermanna Alberta Altmanna, zaś w Evenburgu (Leer) pułkownika Erharda von Ehrentreutera. Świadomość kreowania przez nich zastanego dziś krajobrazu historycznego, projektowanego w zgodzie z zasadami i wytycznymi sztuki ogrodowej XVII i XVIII w., wyzwala w odbiorcy potrzebę obcowania z przestrzenią i odczuwania atmosfery miejsca.

Wielu bardziej lub mniej znanych twórców zrealizowało swoje marzenia o pięknej przestrzeni, kształtując ogrody przy rezydencjach czy dużych gospodarstwach. Ciekawym projektem, umożliwiającym osobom z zewnątrz, turystom, odszukanie *genius loci* tych miejsc, jest trasa śladami ogrodów kultury *Die Route der Gartenkultur*. W regionie znajduje się ok. 100 większych historycznych parków i ogrodów oraz liczne mniejsze ogrody przydomowe. Poniżej przedstawiono analizę terenów zieleni w miastach i na obszarach otwartych regionu Ostfriesland, uwzględniając specyfikę miejsc i ciągłość tradycji kulturowej wynikającą z działalności oraz odczuć mieszkańców. W kontekście ogrodów przydomowych kształtowanych nierzadko przez stulecia należy rozumieć specyfikę rodzimego (miejscowego) krajobrazu historycznego, na który składa się najmniejsza jego forma, cecha.

PARK BERMER WALLANLANGEN – „PARK SPACEROWY” W SERCU BREMY

Park *Bremer Wallanlagen* to najstarszy publiczny teren zieleni w centrum Bremy o powierzchni ok. 90 ha. Historia powstania parku o układzie krajobrazowym i charakterze publicznym wiąże się z ideą zagospodarowania terenów dawnych fortyfikacji miejskich. Pomysłodawcą przekształceń „kopii pięknej natury” był nadworny ogrodnik księcia Oldenburga, Christian Ludwig Bosse. W ciągu 200 lat teren ten był przekształcany w kierunku rozległych widoków, z drugiej zaś strony zaostżenia i umocnień wzdłuż przepływającej rzeki, a także formowania malowniczych pagórków i wzniesień. Owy pejzażowy charakter terenu daje możliwość podziwiania architektury miasta poprzez liczne otwarcia i ciągi widokowe. Dużą rolę w kształtowaniu założenia miał również ogrodnik Isak Hermann Albert Altmann. Mimo zmian pierwotnego charakteru miejsca od ponad 200 lat „zielony pierścień” Bremy służy mieszkańcom jako teren spacerowy, rekreacyjny i wypoczynkowy (fot. 1). W tym sensie swoistego układu komunikacyjnego niewątpliwie należy odczytywać *genius loci* tego założenia. Obecnie, tak jak dawniej, miesz-

kańcy spacerują wzdłuż rzeki po krętych drózkach, zachwycają się otaczającą przyrodą, „zatrzymują” w spojrzeniu niezwykle widoki, panoramy, detale. Podobne wrażenia estetyczno-mistyczne można odczuć, przebywając w dwóch kolejnych układach parkowych – Evenburg Park w Leer i Emden Wallanlagen w Eden.

Fot. 1. Park Bremer Wallanlagen latem. Widok na historyczny wiatrak holenderski (fot. A.A. Jaszczak)
Photo 1. The Bremer Wallanlagen Parc in summer. View on the historical holland mill (photo A.A. Jaszczak)

EVENBURG PARK – PARK Z HISTORYCZNĄ ALEJĄ

Do parku położonego w kierunku wschodnim od miasta Leer, w okolicy obecnych dzielnic Loga i Logabirum, wiedzie imponująca aleja. Tworzy ona „naturalną pergolę”, która w okresie letnim zabezpiecza przed promieniami słonecznymi. W parku prawie wszystkie główne drogi wyznaczają również aleje wielogatunkowe z przewagą lipy, dębu i buka. Pierwsze nasadzenia wprowadził pułkownik Erhard von Ehrentreuter w latach 1642-1650, który nazwał park na cześć swojej żony Ewy – Evenburgiem. Od tego czasu konsekwentnie utrzymuje się w parku funkcję alei poprzez pielęgnację czy w razie potrzeby wypętnianie nowymi okazami drzew. W roku 1860 na dawnych fundamentach pałacu powstał nowy, reprezentacyjny obiekt. Otacza go fosa, zaś do głównego wejścia prowadzi most z 1928 roku. Zmiany dotyczyły również ogrodu pałacowego, któremu nadano charakter angielskiego parku krajobrazowego. O tego czasu założenie z rozbudowanym układem dróg i ścieżek było otwarte dla miejscowej ludności. Oprócz funkcji ozdobnej i spacerowej, szczególnie ważną była funkcja edukacyjna, związana ze zwiększonym zainteresowaniem zagadnieniami botanicznymi. Po dziś zachowały się również układy wodne – stawy i rowy, podkreślające krajobrazowy charakter założenia. Od roku 1975 roku powiat Leer opiekuje się założeniem, zaś od 1978 roku park i aleje stanowią zabytek chroniony prawem. Od wczesnej wiosny powierzchnie trawnika pokrywają krokusy, anemony, tulipany, tworząc „zaczarowany” park. Park jest jednym z najważniejszych miejsc wypoczynku i najchętniej odwiedzanych terenem zieleni przez mieszkańców Leer, zwłaszcza młodych par,

nowożeńców, które próbują odczytać *genius loci* tego miejsca w opowieściach o historii miłości Erharda von Ehrentreutera do swojej żony Evy. Romantyczne zakątki, wysokie drzewa, kwitnąca roślinność i szumiąca w stawach przywołują wspomnienie minionych epok także przez współczesnych.

EMDEN WALLANLAGEN

W latach 1606 i 1616 powstały wały i umocnienia obronne wokół miasta Emden. W połowie XVIII w. tracą one swoje znaczenie, natomiast w wieku XIX powstają młyny. Od 1824 roku dużą rolę nadano ochronie i aranżacji przestrzeni, jak również nasadzono drzewa, także w układach alejowych. Niezwykle istotny jest fakt, że układ byłych wałów i umocnień przetrwał w stanie niezmiennym do dzisiejszych czasów i pierścieniowo okrążają miasto. Dlatego też stanowi doskonałą ścieżkę tematyczną związaną z historią miasta Emden, na której napotkać można ślady dawnej architektury mieszkalnej i użytkowej oraz obiektów technicznych w układach praktycznie niezmiennych. Na szczególną uwagę zasługuje system stawów, sadzawek powstałych od 1926 roku oraz odrestaurowany młyn z 1802 roku. Wzdłuż dróg spacerowych występują liczne nasadzenia lipy, klonu oraz buka. Na całej długości 2,2 km występują ciągi widokowe na krajobraz otwarty. O specyfice miejsca, łączącego tradycję ze współczesnością w Emden, decydują więc układy zieleni, architektura i obiekty techniczne, młyny i wiatraki, będące wyróżnikiem krajobrazu nadmorskiego. Mieszkańcy i turyści przebywający czasowo w mieście, spacerując wzdłuż byłych wałów, zachwycają się niezwykle budowlami, poznają historię poszczególnych młynów i odnajdują w nich *genius loci*.

Niezwykłym łącznikiem sfery sacrum, jaką jest dom, z otaczającym fryzyjskim krajobrazem są ogrody rezydencjonalne i przydomowe ogrody wiejskie.

OGRODY REZYDENCJONALNE

Typowymi ogrodami w regionie są ogrody rezydencjonalne przy majątkach ziemskich lub gospodarstwach. W ich układzie daje się wyróżnić wyraźnie wydzieloną przestrzeń pomiędzy główną drogą a domem/rezydencją, której granicę wyznaczają wysokie drzewa. Całość założenia oddzielona jest groblą, zaś drogę z obszarem przed domem łączy najczęściej niewielki most, usytuowany w większości przypadków wzdłuż głównej osi dom-ogród. Do głównego wejścia prowadzi czasami aleja lipowa, bukowa, klonowa lub kasztanowcowa. Część frontową stanowi rozległa powierzchnia trawnika wraz z nasadzeniami drzew ozdobnych, zaś przed obiektem zlokalizowana jest roślinność niska w formie zaplanowanych rabat kwiatowych (fot. 2). W układach spotyka się czasem niewielki sad usytuowany po bokach założenia lub pojedyncze drzewo owocowe¹¹. Niewątpliwie cechą krajobrazu kulturowego w odniesieniu do opisanego powyżej typu ogrodów rezydencjonalnych jest pojedynczy okaz drzewa przed domostwem¹².

¹¹ W starych założeniach spotyka się często nawet 100 letnie nasadzenia owocowe.

¹² Pewne widoczne powiązanie z założeniami ogrodowymi dawnych Prus Wschodnich, gdzie przed domem do dziś rośnie drzewo tzw. opiekun domu.

Fot. 2. Część frontowa założenia ogrodowego w Ditzummerhammrich (Zatoka Dollart, fot. A.A. Jaszczak)
 Photo 2. The front part of gardens in Ditzummerhammrich (the Dollart Galf, photo A.A. Jaszczak)

Dobrym przykładem takiego założenia jest stary ogród w Ditzumerverlaat. Malowniczy krajobraz zachodniej części regionu znanej jako obszar Rheiderland obrazuje nastrój sielskości, spokoju, co wyrażało się i nadal trwa w odmiennym od stylu miejskiego kształtowaniu charakteru ogrodów wiejskich przy prywatnych rezydencjach. Dworek należący do rodziny Steenblock położony jest w kierunku zachodnim od miasta Leer, tuż przy granicy niemiecko-holenderskiej we wsi Ditzumerverlaat. Na podwórzu przez drewniany biały most prowadzi droga podkreślona dwoma kasztanowcami. Niemal całą przestrzeń przed domem zajmuje korona 150-letniego buka pospolitego odmiany *Atropurpurea* oraz rabaty w układzie zamkniętym strzyżonymi żywopłotami z bukszpanu. Buk – opiekun jest najważniejszym elementem założenia. Ogród każdego roku „budzi się” wraz z pojawieniem się przylaszczek. Założenie otoczone jest rowem/kanalem, wyznaczając granicę, zaś wzdłuż niego występują wysokie nasadzenia. Niesamowite widoki na rozległe zjawiska rozpościerają się bezpośrednio z ogrodu tuż przy niewielkim stawie. Odpoczywając w opisanym przestrzeni, dostrzega się majestatyczny, dostojny pokrój drzewa, wokół którego skupia się 200-letnia historia rezydencji. Okaz wydaje się być metafizycznym łącznikiem pomiędzy tym, co dawne, a obecnymi mieszkańcami posiadłości.

PRZYDOMOWE OGRODY WIEJSKIE

Osobną grupę stanowią ogrody użytkowe powstałe w XIX i XX w. w regionie Dollart jako element działki przy domach pracowników gospodarstw rolnych (np. przy obiektach w granicach Kanalpolder). Zagospodarowanie terenów przy Zatoce Dollart związane jest z zasiedlaniem polderów, przy czym domy pracowników lokalizowane były w pobliżu majątków w celu łatwiejszej dostępności do miejsca pracy. W układach wsi występują okazałe ogrody ozdobne wielkich gospodarstw

(w granicach Landschaftspolder), zaś na mniej atrakcyjnych ziemiach, w zasięgu maksymalnie kilku kilometrów od gospodarstwa, budynki zamieszkiwane przez pracowników i ich rodziny. Ogrody pracownicze były zazwyczaj skromniejsze i planowane głównie w celach użytkowych. Składały się z niewielkiego przedogródka kwietnego oraz sadu i warzywnika. Całość ogrodzona żywopłotem lub grupą drzew nasadzonych liniowo. Podobnie wyglądały ogrody przy domach rybaków. W strukturze działki wyróżnić można dom mieszkalny, który związany był z ogrodem frontowym, przestrzeń gospodarczą i typowy ogród użytkowy. Przestrzeń przy dużych gospodarstwach¹³ określona była otwarciami widokowymi na rozległe pola uprawne i pastwiska. W ciągu wieków wykształcił się w regionie charakterystyczny i spójny styl rustykalny przejawiający się tworzeniem specyficznego typu ogrodu, w którym występują formy użytkowe, w tym warzywniki i sady.

Większość roślin stosowanych w ogrodach to gatunki, które są przystosowane do specyficznych warunków wzrostu i rozwoju. Duże znaczenie przy ich wyborze ma symbolika związana z nastaniem i przemijaniem poszczególnych pór roku, jak również może mieć podłoże religijne, przywiązanie do ziemi, bowiem mieszkańcy Ostfriesland duże znaczenie przypisują przestrzeni domostwa, gospodarstwa, ogrodu. Doskonale wyraża to, opisując miejsce swojego urodzenia, dom i ogród w Ditzumerhammrich 14 oraz zwyczaje i tradycje, Dirk Rolf Mansholt¹⁴.

PODSUMOWANIE

O specyficznym kształtowaniu przestrzeni decydują tradycje i zwyczaje, jednakowy odbiór wartości przyrodniczych i kulturowych, poszanowanie tego, co otrzymane w spadku od dziadów i pradziadów. Kulturę przenosi się bowiem nie tylko w formie materialnej, ale także w sercu. Wiele miejsc w Europie posiada taką odrębność, natchnioną duchem miejsca. Doskonałym przykładem może być region Ostfriesland. Założenia ogrodowe w regionie stanowią ważny element krajobrazu historycznego oraz decydują o zachowaniu specyfiki miejsca. Posiadają wyjątkowe wartości kulturowe, estetyczne czy użytkowe charakterystyczne dla okresów, w których powstawały. Istotna jest również funkcja społeczna, bowiem często są to miejsca spotkań ludności, jako obiekty otwarte całkowicie lub częściowo¹⁵. Mimo że funkcje zabytkowych zespołów zmieniały się czasem wraz ze zmianą użytkownika, jednak duch miejsca pozostał i wyraża się w architekturze, układzie, formie oraz roślinności. Dlatego też duże znaczenie ma ochrona założeń w Ostfriesland, zarówno przypałacowych czy podworskich, rezydencjonalnych, jak również wiejskich, przy dużych gospodarstwach, oraz mniejszych, przy zabudowie pracowniczej.

¹³ Także przy tych biedniejszych.

¹⁴ D.R. Mansholt, *For einem halben Jarhundert. Landwirtschaftliche und andere Erinnerungen aus dem äussersten Dorfcheften Deutschlands*, Aurich 1909.

¹⁵ W przypadku ogrodów prywatnych.

BIBLIOGRAFIA

- BIRNBAUM CH., *The Landscape Universe: Historic Designed Landscape in Context*, Armor Hall at Wave Hill, Bronx, New York 1993, s. 113.
- BOGDANOWSKI J., *Spuścizna historyczna a społeczeństwo*, „Spotkania z zabytkami” 3: 3/7, 1992.
- BONENBERG W., *Zwierciadło ludzkiego oka*, materiały niepublikowane (maszynopis), Politechnika Poznańska, Poznań 2006, s. 2.
- JACKSON J.B., *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press, 1984.
- JASZCZAK A.A., *Historyczny krajobraz kulturowy jako podstawa kształtowania przestrzeni rekreacyjnej małych miast i wsi*, [w:] *Zintegrowany system promocji turystycznej obszaru Kanału Elbląskiego*, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2009, s. 22-31.
- JASZCZAK A.A., „Melkhuske” – droga mleczna. *O produkcie turystycznym w regionie Ostfriesland*, [w:] *Marka wiejskiego produktu turystycznego*, (red.) Palich P., Wydawnictwo Akademii Morskiej w Gdyni, Gdynia 2009, s. 336-341.
- MANSHOLT D.R., *Vor einem halben Jahrhundert. Landwirtschaftliche und andere Erinnerungen aus dem äussersten Nordwesten Deutschlands*, Verlag J. Friemann, Aurich 1909.
- NORBERG-SCHULTZ CH., *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*, New York 1979.
- UNESCO/ICOMOS Expert Group, *World Heritage Convention Operation Guidelines*, 1995.